

ДЕТЕРМІНАНТИ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ШЛЯХОМ НЕЗАКОННИХ ОПЕРАЦІЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

DETERMINANTS OF FRAUD COMMITTED THROUGH ILLEGAL TRANSACTIONS WITH THE USE OF ELECTRONIC COMPUTERS

Миргородський О.І., здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

ORCID ID: 0009-0009-2197-449X

Актуальність статті полягає в тому, що будь-який злочин або кримінальний поступок – це посягання суб'єктом кримінального правопорушення на певну групу суспільних відносин, поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність, що здійснюється під впливом комплексу детермінант. Не є виключенням і діяння у виді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Вироблення ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням неможливе без своєчасного виявлення та усунення (або нейтралізації) зазначених факторів. Відтак, у контексті протидії згаданому делікту вкрай важливо розглянути детермінанти шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Метою статті є дослідження детермінантів шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. У статті розглядаються та аналізуються основні детермінанти такого акту деліквентної поведінки як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Акцентується увага на тому, що ефективна протидія будь-якому делікту неможлива без виявлення та нейтралізації відповідних детермінантів. Вказано на те, що одним з ключових детермінантів поширення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 190 КК України, виступає діджиталізація суспільства. Наголошується на тому, що в умовах сьогодення для зниження ризиків поширення деліктів у вигляді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, важливо проводити роботу у напрямі підвищення рівня обізнаності населення, щодо порядку і правил користування гаджетами та мережею Інтернет. Зазначається, що головними детермінантами поширення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 190 КК України, виступають проблеми соціально-економічного характеру. Досліджується вплив пандемії коронавірусної хвороби на динаміку поширення кримінального правопорушення у вигляді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Ключові слова: детермінанти, електронно-обчислювальна техніка, закон, запобігання злочинності, Кримінальний кодекс України, пандемія, шахрайство.

The relevance of the article lies in the fact that any crime or criminal act is an encroachment by the subject of a criminal offense on a certain group of social relations protected by the law on criminal liability, which is carried out under the influence of a complex of determinants. An act in the form of fraud committed through illegal operations using electronic computing equipment is no exception. Developing effective measures to prevent criminal offenses is impossible without timely detection and elimination (or neutralization) of these factors. Therefore, in the context of combating the mentioned tort, it is extremely important to consider the determinants of fraud committed through illegal operations using electronic computing equipment. The purpose of the article is to study the determinants of fraud committed through illegal transactions using electronic computing equipment. The article examines and analyzes the main determinants of such an act of delictual behavior as fraud committed through illegal transactions with the use of electronic computers. The author emphasizes that effective counteraction to any tort is impossible without identifying and neutralizing the relevant determinants. It is pointed out that one of the key determinants of the spread of crimes under Part 3 of Article 190 of the Criminal Code of Ukraine is the digitalization of society. The author emphasizes that in order to reduce the risks of spreading torts in the form of fraud committed through illegal transactions using electronic computing equipment, it is important to work towards raising public awareness of the procedure and rules for using gadgets and the Internet. The author notes that the main determinants of the spread of the crime under Part 3 of Article 190 of the Criminal Code of Ukraine are socio-economic issues. The article examines the impact of the coronavirus pandemic on the dynamics of the spread of the criminal offense of fraud committed through illegal transactions using electronic computing equipment.

Key words: determinants, electronic computers, law, crime prevention, Criminal Code of Ukraine, pandemic, fraud.

Актуальність теми. Будь-який злочин або кримінальний поступок – це посягання суб'єктом кримінального правопорушення на певну групу суспільних відносин, поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність, що здійснюється під впливом комплексу детермінант. Не є виключенням і діяння у виді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Вироблення ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням неможливе без своєчасного виявлення та усунення (або нейтралізації) зазначених факторів. Відтак, у контексті протидії згаданому делікту вкрай важливо розглянути детермінанти шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Стан дослідження. Питання запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, розкривалося у роботах таких вітчизняних вчених, як С. І. Афанасенко, І. О. Бандурка, О. Ю. Бусол, В. С. Батиргарєва, В. С. Березняк, В. М. Бесчастний, П. Д. Біленчук, І. Г. Богатирьов, В. В. Голина, В. К. Гришук, О. М. Джу́жа, Ю. А. Дорохіна,

П. М. Коваленко, О. М. Комар, І. М. Копотун, Л. Ф. Лефтеров, В. В. Марков, С. І. Мінченко, С. А. Мозоль, В. В. Пахомов, М. С. Пузирьов, Д. О. Ричка, О. В. Таран, Т. Г. Таран, О. В. Тарасова, П. Л. Фріс, Г. М. Чернишов, С. С. Чернявський, В. В. Шаблістий, О. Ю. Шостко, О. С. Юнін та ін. Водночас, у контексті дослідження названої тематики питання детермінантів цього злочину майже не підіймалося або ж розглядалась без врахування реалій сьогодення.

Метою статті є дослідження детермінантів шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Виклад основного матеріалу. У кримінології існують різні позиції з приводу видів детермінантів кримінальних правопорушень, проте найбільш поширеною є ідея про їх диференціацію за механізмом впливу на злочинність на: причини, умови та кореляти злочинності [1, с. 92].

Запропонована класифікація є домінуючою та, як правило, використовується при кримінологічному аналізі тих чи інших видів злочинів або кримінальних проступків. Проаналізуємо детальніше сутність перелічених детермінантів злочинності.

На сьогоднішній день під причиною злочинності прийнято розуміти криміногенну деформацію суспільної свідомості у виді антисоціальних поглядів, звичаїв, традицій, установок, що за певних умов закономірно породжують злочинність як свій наслідок [2, с. 5].

Таким чином, причини злочинності – це ті обставини, які є основною рушійною силою, що підштовхує суб'єкта кримінального правопорушення вчинити злочин (кримінальний проступок). Саме причини злочинності є вирішальним компонентом, що призводить до переваги антисоціальної поведінки над правослухняною на шальках терезів у свідомості людини [3, с. 110].

На думку Б.М. Головкина, розглянуті причини можуть породжувати злочинність як наслідок лише при поєднанні із умовами. Під умовами злочинності розуміють сукупність негативних явищ і процесів, що сприяють формуванню та прояву причин злочинності. Залежно від функціональної ролі умови поділяються на необхідні та достатні. Необхідними умовами визнаються несприятливі умови життя і соціалізації різних верств населення, негативні явища і процеси, під впливом яких виникають криміногенні деформації елементів суспільної свідомості. Для реалізації намірів мають бути ще й достатні умови, що знижують ризики кримінальної відповідальності та підвищують шанси досягнення кінцевого результату (додатково мотивують). Це можуть бути зміни до кримінального законодавства, непродумані політичні рішення, різке падіння рівня доходів населення унаслідок економічної кризи, низькі показники розкриття злочинів, корупція судової системи тощо [2, с. 7].

Отже, умови злочинності – це ті явища і процеси, що прямо або опосередковано сприяють виникненню причин. Наприклад, широкомасштабна війна, яку держава-агресор розпочала проти України, може призвести до втрати особою, через дії окупанта, своєї роботи (майна тощо), породивши тим самим, причини вчинення нею в подальшому майнових кримінальних правопорушень (наприклад, шахрайства шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки).

Що стосується корелянтів, то, як наголошує І.Г. Богатирьов, корелянти – їх зв'язок з наслідком – кореляція, під час якої синтезується: необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причини та наслідки, визначеність і невизначеність, однозначність і неоднозначність. Існують також такі види детермінації, як фундаментальна залежність та зв'язок станів. Між ними можуть бути різні зв'язки: причинно-наслідкова, причинно-обумовлююча кореляція, функціональна залежність, зв'язок станів, структурно-системний та ін. [1, с. 92-93].

Додамо, що без кореляції детермінанти можуть існувати лише у теоретичній площині, адже в такому випадку відповідні фактори не впливають на динаміку злочинності. Як наслідок, нейтралізація або усунення відповідних факторів не сприяє підвищенню ефективності запобігання злочинам та кримінальним проступкам.

На думку авторів підручника «Кримінологія» (за заг. ред. Л.С. Сміяна, Ю.В. Нікітіна), особливості причинних зв'язків полягають у наступному:

- 1) причина, створюючи дію, породжує наслідок. Для дії причини необхідні певні умови, але ці умови самі по собі не здатні породити наслідок;
- 2) існує послідовність у часі причини й наслідку. Причина завжди в часі передує наслідку;
- 3) наслідок не може бути причиною цієї ж самої причини;
- 4) дія однієї й тієї ж причини в тих самих умовах завжди породжує той самий наслідок;
- 5) причина не зводиться до наслідку. Наслідок не породжує причину;
- 6) оцінка одних явищ як причини, а інших – як умови, має відносний характер [4, с. 47].

З викладеного слідує, що детермінанти кримінальних правопорушень перебувають у тісній взаємодії один з одним. Причина злочинності не може існувати окремо від умов та навпаки. Саме тому в ході запобігання кримінальним правопорушенням важливо нейтралізувати систему детермінантів, а не окремі елементи.

Цікавою вбачається позиція авторів підручника «Кримінологія: Загальна та Особлива частини» (за заг. ред.

В.В. Голіни) про те, що розглядаючи основні причини злочинності, слід мати на увазі, що вони пов'язані з багатьма соціальними явищами і процесами. Тому, як зазначають вчені, помиляються ті юристи-кримінологи, які детермінацію злочинності зводять лише до причин і умов, оперуючи тільки термінами «причини та умови злочинності». Щоб уникнути цієї помилки, детермінацію злочинності слід уявляти ширше, включаючи до неї зв'язки з усім спектром соціальних явищ, називаючи їх сукупність термінами «фактор», «криміногенні фактори». Цей термін (від лат. factor) – означає рушійну силу якого-небудь явища, таку, що обумовлює його характер. Отже, криміногенні фактори – це родові поняття, яке включає в себе всі види криміногенної детермінації [5, с. 32].

На нашу думку, запропонована ідея виглядає доволі цікавою та, водночас, дискусійною. Погоджуємось із тим, що детермінанти не можна розглядати виключно в якості бінарної системи причин та умов, адже, як зазначалося вище, до їх числа також відносяться корелянти. Що ж стосується категорій «фактор», то на науковому рівні наразі відсутня єдина позиція щодо визначення її змісту. Поширеною є думка про те, що фактори злочинності – це широка категорія, що об'єднує у собі причини, умови та корелянти. Водночас, у такому випадку, фактори злочинності є тотожною категорією з проаналізованим вище поняттям «детермінанти», адже останнє також об'єднує у собі три перелічених елементи.

Подальші роздуми із даного питання все більше відхиляють нас від предмета дослідження, тому, враховуючи обмежений обсяг наукової статті, під час аналізу детермінації шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, ми будемо використовувати терміни «фактори злочинності» та «детермінанти злочинності» в якості тотожних понять.

Додамо, що поряд з категоріями «фактори» та «детермінанти злочинності» вчені нерідко використовують рівнозначні за обсягом поняття «обставини» та (або) «чинники».

Залежно від критеріїв існує низка інших диференціацій детермінантів кримінальних правопорушень. Так, наприклад, Є. М. Блажівський зазначає, що більш корисним з прикладної точки зору є поділ обставин, що сприяють вчиненню злочину, на такі групи: 1) обставини, пов'язані з особою, яка вчинила злочин (несприятливі умови формування особистості тощо); 2) обставини, що існують незалежно від особи, яка вчинила злочин (недоліки в охороні власності, неналежний облік матеріальних цінностей тощо) [6, с. 338].

Перелічені види детермінантів злочинності можна розглядати як внутрішні та зовнішні. Для подолання внутрішніх факторів вчинення кримінальних правопорушень, як правило, застосовуються заходи індивідуальної профілактики злочинності, тоді як для зовнішніх – загальносоціальні або спеціально-кримінологічні [7, с. 226].

Отже, встановивши сутність та види детермінантів, розглянемо безпосередньо детермінацію шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

1. *Діджиталізація суспільства.* Детермінанти кримінальних правопорушень, як правило, являють собою певні негативні фактори, проте існують і виключення. Друга половина ХХ ст. ознаменувалась бурхливим розвитком комп'ютерної техніки та, як наслідок, всевітньої мережі Інтернет. Темпи такого розвитку шодня лише збільшуються, відкриваючи нові горизонти для наукових пошуків.

Очевидно, що без розвитку комп'ютерної техніки та мережі Інтернет кримінальне правопорушення у виді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, априорі не могло б існувати. Діджиталізація суспільства створила новий майданчик суспільних відносин в якій не могла не проникнути злочинність. Нагадаємо, злочинність – явище динамічне, яке постійно підлаштовується під зміни, що відбуваються у суспільстві.

Враховуючи викладене можна зробити висновок, що наразі наявний наступний причинно-наслідковий зв'язок: розвиток = комп'ютеризація = збільшення рівня залеж-

ності людини від гаджетів та кіберпростору = збільшення кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням електронно-обчислювальної техніки.

Зрозуміло, що діджиталізація – це невідворотній процес розвитку, що несе чималу користь суспільству, створює нові можливості. Відтак, нейтралізація або усунення даної умови шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, – недоречна та нездійсненна справа.

Водночас, для ефективного запобігання даному виду кримінальних правопорушень важливо підвищувати рівень обізнаності населення щодо порядку і правил користування тими чи іншими гаджетами, мережею Інтернет, мобільними додатками тощо.

2. Соціально-економічні чинники. Одним з найголовніших детермінантів будь-яких злочинів проти власності є проблеми соціально-економічного характеру. Саме бажання швидко та багато заробити – основні рушійні сили, що підштовхують суб'єкта кримінального правопорушення на вчинення вказаної групи злочинів.

На превеликий жаль, проблеми соціально-економічного характеру були актуальними для нашої держави протягом всього періоду незалежності (перебудова економічної моделі розвитку, всесвітня економічна криза тощо). Водночас, останніми роками вони лише посилюються. Так, наприклад, пандемія коронавірусної хвороби, що розгорнулася у світі у 2020 р., нанесла рекордних збитків економікам всіх держав світу, у тому числі і України. Ряд обмежень, спрямованих на подолання означеної проблеми, з одного боку, призвели до зниження вуличної злочинності (що пояснюється заборонами відвідування громадських місць, заборонами проведення масових заходів тощо), проте з іншого – до втрати багатьма громадянами робочих місць та заробітків (у першу чергу дана теза стосується осіб, які працювали у сфері послуг (ресторани, кафе, театри та кінотеатри, бази відпочинку, готелі тощо)).

Загалом же роль пандемії у поширенні шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, є настільки вагомою, що даний чинник доречно розглядати в якості окремого детермінанта, тому проаналізуємо його окремо.

3. Пандемія коронавірусної хвороби. У 2020 р. світ зіткнувся з пандемією коронавірусної хвороби, яка перетворилася на проблему світового масштабу. Враховуючи приголомшливу динаміку поширення цієї хвороби на всій території України та масштаби її наслідків, держава була зобов'язана оперативним та жорстко реагувати на відповідні умови. Як наслідок, було прийнято ряд законодавчих та підзаконних актів, спрямованих на запобігання даному захворюванню.

У ході боротьби з пандемією було застосовано ряд жорстких заходів, що не могли не вплинути на злочинність: обмеження на перебування в громадських місцях, заборони проведення масових заходів, обмеження у роботі розважальних закладів та ТРЦ, обмеження у користуванні громадським транспортом, обмеження у відвідуванні

закладів освіти тощо.

Зазначені заходи по-різному впливали на ті чи інші групи кримінальних правопорушень. Так, внаслідок обмежень у відвідуванні громадських місць та масових заходів суттєво скоротилася кількість кримінальних правопорушень, що відносяться до так званої «вуличної злочинності» (розбої, грабежі, злочини проти громадського порядку та моральності, окремі кримінальні правопорушення проти здоров'я людини тощо).

Водночас, в інших випадках пандемія стала потужним детермінантом, який вплинув на негативну динаміку поширення злочинів та кримінальних проступків. До числа останніх відносяться і діяння у вигляді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Остання теза підтверджується статистичними даними. Зокрема, у 2020 р. [8] (нагадаємо, саме з цього року розпочалася пандемія коронавірусної хвороби) кількість вивнесених судами України рішень за ч. 3 ст. 190 закону про кримінальну відповідальність [9] збільшилась на 15 % порівняно з допандемічним 2019 р. [10].

За офіційними даними Державної служби статистики України в нашій державі через пандемію коронавірусної хвороби спостерігається збільшення кількості безробітного населення у віці від 15 до 70 років. Так, якщо у 2019 р. кількість громадян даної категорії становила 1487,7 тис. осіб, то у 2020 – 1674,2.

Втрата робочих місць призвела до виникнення гострих соціально-економічних проблем: ринок праці поповнився значною кількістю робочої сили, проте кількість робочих місць суттєво зменшилась, через що попит суттєво перевищив пропозицію.

Окремо зауважимо, що в умовах пандемії COVID-19 бізнес все більше інтегрувався у мережу Інтернет, чим і користуються злочинці, створюючи нові способи задоволення власних незаконних інтересів.

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що наразі існує цілий комплекс детермінантів шахрайства, що вчиняється шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки: діджиталізація суспільства, соціально-економічні проблеми тощо. З 2020 р. потужним детермінантом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 190 КК України виступає пандемія коронавірусної хвороби, що вплинула на всі сфери суспільного життя (втрата громадянами робочих місць, перехід бізнесу у кіберплощину тощо).

Для ефективного запобігання шахрайству, що вчиняється шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, важливо врахувати та нейтралізувати (знижити рівень впливу) зазначених вище негативних чинників.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз кримінологічного портрета особи, яка вчиняє шахрайство шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.
2. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. № 1 (5). С. 1-9.
3. Шаблій В. В. Історико-правові аспекти філософської концепції безпеки людини. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 109-115.
4. Кримінологія: Підручник / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.
6. Блажівський Є. М. Причини і умови злочинів: поняття і класифікація. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 333-339.
7. Шаблій В. В. Спроба критичного переосмислення суспільної небезпечності злочину, проступку, правопорушення. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.практ. конф., м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 225–230.
8. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2020 р.// Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/6_2020.xlsx
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
10. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019 р.// Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/6_2019.xlsx